

Очовечаване на природата след смъртта на човека.

Прочит по Ницше

Димитър Вацов

Резюме: Текстът работи с късните бележки на Ницше („Воля за власт“), за да покаже, че неговата добре известна критика на „субекта на действието“ има двоен систематичен ефект:

От една страна, тя води до дехуманизиране на човека: Ницше унищожава възможността за есенциалистка антропология като „лишава“ човешката действителност от какъвто да е примордиален образ и форма. Тази линия на аргументация след емблематични автори като Фуко, Бътлър и други днес често е клиширано обозначавана като „смъртта на човека“. Известният „парадокс на субекта“ тук е подложен на кратка критическа ревизия: да бъде лишена човешката действителност от примордиален образ и форма не означава, че тази действителност е лишена от „сила“, „мощ“ и „власт“ (метафорично казано, тя не е лишена от „живот“). Дехуманизацията на човека следователно е проведена не на нивото на действителността на действията, а само на нивото на формата на действията.

От друга страна обаче, Ницшевата критика на субекта в по-общ план поражда противоположен ефект на нивото на действителността: то „хуманизира“ природата. Ницше прави радикалното допускане, че всяка енергия (сила), дори на атомно и суб-атомно ниво, интерпретира – „Волята за власт интерпретира“. Субектното „центриране“ на текущата интерпретация е неин иманентен и неизбежен (перспективен) ефект. Дори „атомът“ не е предаден „носител“ на действието, а е ефект на моментно центриране, чрез което силите в актуалното взаимодействие артикулират „страни“ или „полюси“ на своите напрежения. Очертана е първоначална скица на една динамична пост-ницшеанска онтология – „монадология без монади“ – при която „перспективизмът е комплексната форма на специфичността“.

Ключови думи: Ницше, сила/власт, перспективизъм, Смърт на човека, очовечаване на природата

Д-р Димитър Вацов е доцент по философия в Департамента по философия и социология на Нов български университет. Той е главен редактор на сп. „Критика и хуманизъм“, както и председател на УС на „Фондация за хуманитарни и социални науки – София“. Автор е на следните книги: „Това е истина!“ (София: НБУ, 2009, под печат); „Опити върху властта и истината“ (София: НБУ, 2009), „Свобода или признаване: Интерактивните извори на идентичността“ (София: НБУ, 2006); „Онтология на утвърждаването: Ницше като задача“ (София: Изток-Запад, 2003). Публикувал е редица статии на италиански, руски, френски, испански, полски и английски език. Интересите му са в областта на политическата философия и постаналитичната философия на езика.

Адрес за връзка: Нов български университет, Департамент „Философия и социология“, Бул. „Монтевидео“ № 21, корпус 1, офис 110, София 1618; *Email:* dvatsov@gmail.com

Парадоксът на субекта¹

Радикалната анти-метафизична критика от последните 150 години поставя един общ въпрос: Ако субектът на речта и действието е винаги вече зависим от „вътрешни“ сили (импулси, нагони, либидо) и „външни“ норми (икономически, психологически, езикови, социални, културни и т.н. матрици), на които той/тя не е автор и които не подлежат на рефлексивен контрол, тогава **как – и дали - е възможна свобода на речта и действието?**

Този въпрос се е етаблирал в критическата теория като „парадокс на субекта“. Той е най-провокативно формулиран от Джудит Бътлър:

Подчинението (subjection) като форма на власт е парадоксално. Да си доминиран от външна на теб власт е добре позната и мъчителна форма, която властта приема. Да установиш обаче, че това „теб“, самото ти изграждане като субект, е в някакъв смисъл зависещо тъкмо от властта, е съвсем друго нещо. (...) „Подчинението“ означава както процеса на ставането субординиран чрез властта, така и процеса на ставане субект².

Така обаче парадоксът крие една плашеща възможност: Останал без собствена вътрешна природа, останал марионетка, на която не просто движенията, но и материалното битие, са произведени и дирижирани отвън, субектът – човекът – не просто не е свободен, *той (или тя/ние/те) е нищо*: поне *нищо различно от подчинението на външни сили и матрици, във и чрез които е станал субект*. Една дехуманизираща антиутопия за подчинения субект, родена като плашещ кошмар и често обозначавана след Фуко – впрочем не съвсем коректно спрямо него – като „смърт на човека“.

Човешкият субект

Теза: Парадоксът на субекта се появява чрез и заради *наслаждането на две логики на аргументация*. Можем да го разрешим, като ги разграничим:

1) Първо, това е антиесенциалистката критика на субекта, начената от Ницше, но и от Фройд, Джеймс и мнозина други, според която *субектът е моментен център на координация на сили (физически, психически и социални)*; сили, които не подлежат на рационален контрол.

¹ Първата част на този текст е манифестно резюме на: Димитър Вацов, „Апология на свободата като власт в първо лице. I част: Критическа ревизия на парадокса за субекта“, Социологически проблеми, 3/4 (2014), 280-298. Втората част, надявам се, развива резултатите от тази работа в неочаквана посока.

² Джудит Бътлър, „Психичният живот на властта. Въведение“, прев. Леа Вайсова. *Критика и хуманизъм* 38, 1 (2012), 41-42.

2) Втората фигура идва до нас през марксизма, прагматизма, психоанализата, аналитичната философия, сруктуралистката антропология и лингвистика. Общото за тези различни традиции е, че *единството и идентичността на субекта са функция, ефект на матрици и кодове (икономически, социални, психологически, културни, езикови), които не просто предхождат субекта, но и имат конститутивна „власт над“ него.*

Парадоксът на субекта се появява, ако и само ако сме поставили акцент върху втората фигура на аргументация. Защото само тя съдържа идеята за детерминизъм, за еднопосочно подчинение (от кодовете към субектната позиция), пък дори и този детерминизъм да не е каузален, а да се схваща по кантиански или пост-посткантиански „разхлабен“ начин³. Само през тази втора призма свободата на субекта е директно застрашена – ако силата на кодовете бъде хиперболизирана, той/тя ще се окаже не просто напълно изложен на нейната власт, но и – потенциално – напълно безсилен.⁴

Според първата фигура обаче съвсем не е така. Макар тя да разрушава класическата идеализация на „идентичност в себе си“ на субекта, представяйки го като моментен център на координация на сили, тя съвсем не го омаломощава. Макар да няма сила, различна от силите, които го съставят, субектът съвсем не е безсилен. Той е роден именно като моментен център на акумулация на сили, като специфично конгрегационно единство. Субектът не е без-мощен, а е ефект на актуална и потенциална – колективна? – мощ. Така след Ницше може моделно да се мисли телесният, психически и социален интегритет на индивида, както впрочем и интегритета на по-големите тела-субекти, т.е. на *общностите*:

Допускането на единен субект вероятно не е задължително; може би е също толкова позволено да приемем едно множество от субекти, чиято съвместна дейност и борба лежат в основата на нашето мислене и изобицо на нашето съзнание...

Моите хипотези:

Субектът като множество.⁵

³ Където в кантиански смисъл „условието“ детерминира не съществуването, а само „възможностите“ за съществуване; а в пост-кантиански – „условието“ не е едно, а са много, хетерогенни, в случайна констелация помежду си. Емблематични за това, което наричам „пост-кантиански трансцендентализъм“, са ранните работи на Фуко с неговите понятия „историческо а ргіогі“, „архив“, „режим“.

⁴ Всъщност такава тенденция имаме при ранния Фуко, в *Археология на знанието*, където историческото априори е не просто условие за възможност, а „условие за съществуване“ на изказа и позициите в него (включително субектната), дори на „материалността на изказа“. Казано иначе, ранният методологически Фуко допуска висока степен на детерминираност на субекта от историческите условия, т.е. може да бъде обвиняван за „смъртта му“. Цялата последваща работа на Фуко обаче е опит – във висока степен успешен – да се излезе от този капан.

⁵ Фридрих Ницше, *Воля за власт. Книга трета и четвърта*, прев. Пламен Градинаров. Плевен: Евразия, 1995, 15-16.

Същественото тук е, че стиковката на силите при Ницше не се мисли като произведена чрез действието на външни спрямо силите кодове (биологически, езикови, социални и т.н.), а се мисли като актуална и недетерминирана конгрегация в агонистично поле. Такъв ефект на координация, на моментно кооперативно единство, според него е тялото,⁶ нещо повече, „съзнанието“ също е резултат от „взаимодействието и борбата“ на силите в тялото: съвместна интерпретация, *перспектива*, поставяща „гледната точка“ на субекта като моментен координационен център на тялото спрямо „зрителното поле“.

Ницше ни предлага модел за мислене, при който човешкият субект, индивидуален и общностен:

1. не е предпоставен по фундаменталистки и есенциалистки начин;
2. не е просто рамкиран от външни спрямо него условия и кодове;
3. а е ефект на конгрегационна мощ, на взаимно овластяване на силите в конкретно поле;
4. тази материална мощ обитава заварени условия и кодове, но не просто е „подчинена“ на тях, а е деен „субект“, който може, има силата и властта да ги променя; и в този смисъл
5. субектът е продуктивна **власт/свобода** *par excellence*.

Тук няма „деец зад делото“, по-скоро делото изявява субекта като своя координационна точка (или траектории от точки, ако го мислим в удълженото време на медицински запис, на биографичен или социално-исторически наратив). Но ако субектът не е нещо различно от своята сила – от общата сила, на която той/тя е станал субект – тогава субектът има, макар и винаги крехката, трансформативна власт, наречена свобода.

Аксиома: *Субектът е своята сила и власт, той (тя/аз/ние/те) е свобода. Властта е свобода и обратно.*

Казано с думите на Ницше, „[н]ай-плашещото и базисно желание в човека, неговият импулс за власт – ние наричаме този импулс свобода“.⁷

Този модел на субекта при Ницше дехуманизира човека, ако под „човек“ разбираме пред-дадена антропологична рамка, включваща някакви „висши“

⁶ Най-добрата интерпретация на тялото в този смисъл виж при Gilles Deleuze, *Nietzsche and Philosophy*, trans. Hugh Tomlinson. New York: Continuum, 2002.

⁷ Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale. New York: Random House, 1968, 383-384. Тук и нататък, където българският превод на *Воля за власт* е неудовлетворителен, ще давам свой превод от английски език по етаблираното издание на Кауфман.

метафизични способности от типа на „разум“ или „свободна воля“. Човекът тук не е нищо повече от моментна конгрегация на напълно иманентни и материални сили. Същевременно обаче Нищевият модел свръх-хуманизира човека – прави го „свръх-човек“ – защото го дарява със силата и свободата да трансформира всякакви предадени норми и кодификации на опита. Не е ли обаче това „човешко, твърде човешко“, т.е. твърде оптимистично и наивно?

Нечовешкият субект

В късните си бележки Ницше изгражда една екстравагантна, условно казано, „фундаментална онтология“, в която свръх-хуманизира „природата“.

Нека погледнем епистемологичния и онтологичен статут на „силите“ в нея. При Ницше „силата“ бива систематично пазена от реификации и съответно има статут на регулативен термин – тя е „динамичен квант“,⁸ който няма есенциална природа. Ницше радикализира класическия аргумент на Хюм, че сама по себе си „силата“ не може и няма статут на *непосредствено дадено*. Както казва Ницше, „граматическият навик“ ни кара да поставяме „волята“ като логически субект там, където всъщност „няма никаква воля“.⁹ Чрез „силите“ като негативен регулативен термин опитът може да бъде мислен *от гледна точка на разпръснатостта, случайността и динамиката*.

Но Ницше разработва аксиоматичната предпоставка за „силите“ и в друга, различна посока. Той се интересува не само от разпръснатите исторически обективации на силите, които изследва чрез генеалогията си. Важно е и друго: „силата“ като „свобода/власт“ при Ницше – преди своите исторически обективации – има поне още една, при това по-базисна „манифестация“. Тя се манифестира не като факт, не като „дадено“, а като *актуално действие*, като *упражняване*, каквото сме ние самите. *Упражняването на силите се проявява като актуална интерпретация*. Както сам той казва, „[в]олята за власт изразява себе си в *интерпретацията*, в начина, *по който се използва силата*“.¹⁰ Освен това актуалната интерпретация според Ницше е неизбежно **перспективна** – тя произвежда **его-центриращ ефект**. В перспективизма на Ницше, припомням, не става дума за предпоставяне на някакво „его“: интерпретацията като

⁸ Фридрих Ницше, *Воля за власт*, 90.

⁹ Пак там, 15. Грешката на Делюз при интерпретацията на силите у Ницше (Gilles Deleuze, *Nietzsche and Philosophy*, trans. Hugh Tomlinson. New York: Continuum, 2002, 53-54) е, че се опитва да придаде на „силите“ директен онтологичен статут и оттам да им припише „примордиални качества“: силите са „активни и реактивни“, а оттам – пак примордиално – волята за власт се оказва „афирмативна или негативна“.

¹⁰ Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, 340.

актуално събитие напълно иманентно – *ad hoc* – центрира зрителното и интерпретативното поле в *тук и сега* индексично указана гледна точка.

„Силата“ при Ницше не е само негативен термин. Нейната позитивност обаче не може да бъде открита на нивото на означаваното, а се разгръща като *означаване*: като *перформатив*, бихме казали днес. Впрочем Стенли Кавел днес най-добре трасира един Ницшев прочит на перформативността. Той приема критиката на Дерида към теорията на речевите актове – критика, според която перформативите не са едностранни актове, а са безсубектни събития. Въпреки това Кавел защитава Остин по отношение на третирането на перформативите като актове, отчитайки именно Ницшевия ефект на его-центриране на изказванията. Този неизбежен его-центриращ ефект (ефект на „подписа“ по Дерида) според Кавел трябва да бъде разбран като „трагедия на искреността, т.е. на *невъзможността да бъдеш неискрен*, на *невъзможността да не подпишеш своите думи и дела*“.¹¹ Аз не бих нарекъл тази невъзможност „трагедия“, по-скоро бих я прочел в Ницшевия ключ на „веселата наука“. При всички случаи обаче бих признал за базисен факт *невъзможността да не „подпишеш“ актуално изказване*. Защото всяко актуално изказване, искаме или не, индексично указва своето „първо лице“ – то се разгръща перспективно и актуално полага своя подпис/субект.

Искам да подсказва, че на нивото на езиковите артикулации днес разполагаме с повече средства, за да прецизираме Ницшевото учение за перспективността. Все пак Ницше е разгърнал перспективизма като общо учение достатъчно последователно. Два са основните структурни моменти в него: Ницше забелязва, че 1) *всяка актуална интерпретация неизбежно и непосредствено указва своето напълно специфично „първо лице“*. Но и: 2) от моментно привилегированата гледна точка на „първото лице“ *аспектно биват подбирани, подреждани и преоценявани всички останали елементи в съответната интерпретация* – „преоценяването на ценностите“ е черта на перспективността.

Всъщност перспективността на възприятията е многократно тематизирана във феноменологията. Как се разгръща тя на равнището на изказванията, накратко показах току-що. В по-големите наративи също се изграждат стратегии на перспективността – „политики на себе си“. Ницше обаче не се задоволява с това широко, но всъщност ограничено – „човешко“ – разбиране за перспективизма. Той превръща

¹¹ Stanley Cavell, *Philosophical Passages: Wittgenstein, Emerson, Austin, Derrida*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell, 1995, 61.

перспективността в общ онтологичен принцип, надхвърлящ „човешкото“. Самата стара разлика между „жива“ и „нежива природа“ при него се стопява.

Ницше настоява, че трябва да се излезе отвъд физикалисткото или механистично разбиране за „силите“:

*Победоносното понятие „сила“, с помощта на което нашите физици създадоха Бога и света, изисква още едно допълнение: в него трябва да бъде привнесена някаква вътрешна воля, която аз наричам „воля за власт“, т.е. един ненаситен стремеж към демонстриране на власт; или **използване, упражняване на властта** (курс. мой. – Д.В.) като творчески нагон и т.н.¹²*

Подобни фрагменти, доколкото в тях все още дочуваме метафизични думи като „вътрешна воля“, могат лесно да ни отведат към лековат прочит тип Хайдегер, според когото „силата“, „мощта“, „волята за власт“ при Ницше играят ролята на метафизичен мета-субект. Т.е. можем повърхностно да прочетем Ницше като „последния метафизик“. Но можем да погледнем и други фрагменти:

Физиците вярват в „истинския свят“ по свой начин...Атомът, хипотетично построен от тях, е изведен по пътя на умозаключението, със силата на логиката на споменатия перспективизъм на съзнанието и затова той също така е субективна фикция. Картината на света, която те ни дават, по същество не се различава от субективната картина на света: тя е конструирана само с помощта на префинените от мисълта сетивни органи, но въпреки това безусловно с помощта на нашите сетивни органи. И накрая те, без сами да знаят това, са изпуснали някои неща в системата си: а именно необходимия перспективизъм, с помощта на който всеки силов център – не само човекът – конструира от себе си целия останал свят, т.е. мери го със своята сила, осезава го, формира го...¹³

Но в какъв смисъл обективистичният „атом“ на някогашните физици е „хипотетично построен“ и при това е „субективна фикция“?

Това става по същия начин, по който е хипотетично построен и „деецът“ зад „делото“: граматическият навик ни кара да поставяме субект зад действието, като казваме „светкавицата святка“ или „вятърът духа“, сякаш има „светкавица, която не святка“ или „вятър, който не духа“.¹⁴ Това е първата редукция, която правим, когато поставяме пред действието атом/субект.

¹² Фридрих Ницше, *Воля за власт*, 83

¹³ Пак там, 90, &636

¹⁴ Пак там, 35: „Когато казвам „мълнията проблясва“, аз разглеждам проблясването, първо, като дейност, и второ, като субект: следователно предполагам, че в това, което става, има някакво битие, което не се отъждествява с процеса, а по-скоро *пребивава*, е, а не *става*. – *Полагането на процеса като действие и на действието като битие*: това е двойната заблуда или интерпретация, за която сме виновни ние.“ За аналогичен анализ на „вятърът духа“ виж Норберт Елиас, *Що е социология?* прев. Светла Маринова. София: Лик, 1999.

Самият граматически навик да удвояваме изкуствено действието, като поставяме пред него подлог или субект, поемащ ролята на „причина“ за действието, което вече се явява негово „следствие“, обаче сам не е случаен. Именно този граматически навик според Ницше е субективна фикция:

Нашето „разбиране за извършващото се“ се състои в това, че ние сме изобретили субект, който е станал отговорен за факта, че нещо се извършва и за това как то се извършва. В понятието „причина“ ние сме обединили нашето чувство за воля, нашето чувство за свобода, нашето чувство за отговорност и нашето намерение да действваме.¹⁵

Т.е. нашите понятия за „субект“ и за „причина“ са плод на субективно чувство.

Нека обаче да излезем от речника на „субективността“ и „чувствата“, които тук работят метафорично-подказващо, но и объркващо. Нека си припомним основния ефект на актуалната интерпретация – нейния перспективен его-центриращ ефект. Именно този неизбежен ефект бива транспониран в „причина“. Това впрочем е втората редукция, която всъщност е първа – тя стои в генезиса на предишната. Доколкото актуалната интерпретация всеки път центрира себе си в субектна точка, ние, погрешно според Ницше, сме склонни да привиждаме субектната точка като източник на интерпретацията – като „субект“ или „причина“ на нейната перспектива. Склонни сме да привиждаме „първото лице“ като „деец“, предшестваш действието, а не като иманентен ефект на действието, какъвто актуално той е. Т.е. субстантивираме неправомерно „първото лице“. Оттук пренасяме тази грешка и по-нататък – пренасяме „субективната фикция“ и върху действията, които се опитваме да опишем отчуждено: поставяме подлог или субект пред действието, за което говорим във второ и дори в трето лице. Казано с думите на Ницше, налагаме „субективната фикция“ върху „истинския свят“, обективираме я. Това е грешката на някогашните физици според Ницше: „Понятието „атом“, разликата между „място на движещата сила и нея самата“ е език на знаците, заимстван от нашия логико-психичен свят“.¹⁶

Грешката е, че атомът е изведен „по логиката на перспективизма“, но е забравен самият перспективизъм.

Тази грешка може да бъде само частично коригирана. Перспективизмът е неизбежен ефект на речевата артикулация, на езика. Няма как да артикулираме силите в актуалното взаимодействие, без да ги реифицираме и субстантивираме, при това от „първо лице“ – без да посочим този „атом“ или „фотон“ на микрониво, това „нещо“ по-общо, или пък този „човек“, който действа спрямо „нас“, или „ние“ спрямо „него“.

¹⁵ Пак там, 42.

¹⁶ Пак там, 85.

Затова и „субективната фикция“ не може да бъде разобличена и изчистена, а само преработена – чрез радикализирането на перспективизма. А именно, като помним и удържаме иманентната перспективност на актуалните интерпретации: „[ф]акти няма, съществуват само интерпретации“.¹⁷

Дежурното възражение срещу този шлагерен цитат е, че чрез него се открива простор за тотален интерпретативен произвол – за субективизъм, а дори и за по-тежък произвол, защото точката на субекта тук се свива до мимолетен ефект на актуалната интерпретация.

Ницше обаче вече е предприел първите стъпки, за да избегне тази опасност. Според него интерпретацията е упражняване на сила, но това упражняване не става в празно пространство: „Ако елиминираме тези добавки (т.е. понятията за „предмет“, „субект“, „причина“ и т.н. – бел. Д.В.), то няма да останат предмети, а само динамични кванти, намиращи се в отношение на напрегнатост спрямо всички други динамични количества“.¹⁸ Според Ницше тези динамични кванти, силите, които насрещно се упражняват помежду си, коалират се и се борят за надмощие, всъщност и взаимно се интерпретират. Тук Ницше прави най-екстравагантната си хипотеза: „Волята за власт интерпретира“, казва той¹⁹. Но тази най-обща формулировка означава: силата, енергията интерпретира – и тук въобще не става дума просто за човешки интерпретации. Енергията интерпретира дори на атомно и суб-атомно ниво – всяка енергия, която се опитваме да засечем и измерим, интерпретира насрещно, срещу нашата интерпретация. Именно насрещната интерпретация ограничава произвола на човешките интерпретации. Но тогава няма самотъждествен „атом“, нито друга по-малка самотъждествена „частица“, а „атомът“ и „Хигс-бозонът“ са само моментни суб-позиции, ефекти на его-центрирането и на взаимното обективиране на перспективите в актуалното взаимодействие. Така атомът е моментен конгрегационен център на власт/свобода в същия смисъл, в който е и „човешкият“ субект.

Тази хипотеза е екстравагантна, а и аз нямам компетенции, за да видя доколко тя е преводима на езика на днешните физици. Тя обаче е доста последователно изведена от Ницше, според когото „перспективизмът е само комплексна форма на специфичността“,²⁰ т.е. на взаимната актуална спецификация на перспективите в живо взаимодействие. Всъщност той ни предлага първоначална скица на анти-есенциалистка

¹⁷ Пак там, 12.

¹⁸ Пак там, 90.

¹⁹ Пак там, 93.

²⁰ Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, 340, &634.

„монадология без монади“, т.е. на взаимното его-центриране на сили в актуално поле. Тази моделна скица в значителна степен дехуманизира човека и хуманизира природата. Защото според нея интерпретацията е базисна манифестация на силите – на всички сили. Но дали Ницшевата скица не се съгласува по-добре с принципа на неопределеността? Защото според принципа на Бор и Хайзенберг позициите и природите на участниците – на „елементарната частица“, която бива измервана, но и на онзи, който я мери – не са строго детерминирани, а са ефекти на актуалното взаимодействие.

Цитирана литература:

Бътлър, Джудит. *Психичният живот на властта. Въведение*, прев. Леа Вайсова. Критика и хуманизъм, 38, 1 (2012), 41-64.

Вацов, Димитър. „Апология на свободата като власт в първо лице. I част: Критическа ревизия на парадокса за субекта“, *Социологически проблеми*, 3-4 (2014), 280-298.

Елиас, Норберт. *Що е социология?* прев. Светла Маринова. София: Лик, 1999.

Ницше, Фридрих. *Воля за власт. Книга трета и четвърта*, прев. Пламен Градинаров. Плевен: Евразия, 1995.

Cavell, Stanley. *Philosophical Passages: Wittgenstein, Emerson, Austin, Derrida.* Cambridge, Massachusetts: Blackwell, 1995.

Deleuze, Gilles. *Nietzsche and Philosophy*, trans. Hugh Tomlinson. New York: Continuum, 2002.

Nietzsche, Friedrich. *The Will to Power*, trans. Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale. New York: Random House, 1968.